

L'ensenyament a Eivissa fins a 1864

per Joan Planells Ripoll

Constituïda l'any 1299 la Universitat d'Eivissa, els jurats novells degueren incloure aviat en el pressupost municipal el salari per a un mestre d'escola que ensenyàs de llegir, escriure i comptar als futurs gestors de la nova institució.

Aleshores les poques escoles que hi havia estaven quasi totes en mans de l'Església i, encara que el seu objectiu prioritari era la formació de clergues o frares, en els llocs on hi havia aquestes escoles eclesiàstiques els alumnes que s'anaven desenganxant de la vocació clerical o monàstica constituïen un planter suficient per proveir de subjectes aptes les elementals administracions d'aquell temps. Però Eivissa llavors no era més que una isolada parròquia de Tarragona a la qual l'arquebisbe podia destinar eclesiàstics formats a les escoles de la capital i que difícilment es podia beneficiar d'altres fruits d'aquelles escoles. Per això resultava totalment necessari establir en ella alguna mena d'ensenyament que permetés que alguns illencs surassin per damunt de l'analfabetisme general i poguessin portar els comptes del Comú o assolir una base suficient per continuar estudis fora de l'illa.

Totes aqueixes raons fan suposar que durant els segles XIV i XV ja degué existir a Eivissa una escola sostenguda per la Universitat, en la qual s'ensenyassin les primeres lletres i, probablement, també la gramàtica o ensenyament secundari elemental de l'època. Però fins a l'acabament del segle XV la seua existència no es reflecteix en la documentació històrica disponible. És en el llibre de Juraria de 1498-99 on es troba la primera notícia d'un mes-

tre d'escola a Eivissa. Es tracta de Bernat Aimeric i se'l menciona per fer constar que rep un salari de 30 lliures a l'any, quasi un terç de les 65 lliures que constituïen la retribució anual d'un metge. L'any 1531 se'l troba citat també en el primer de la sèrie dels llibres d'Entreveniments, però ja com a perceptor de sufragis de difunts.

Després de Bernat Aimeric i encara dins la primera meitat del segle XVI coexisteixen en l'exercici de la docència Gaspar Joan i Gaspar Ferrer. Un deuria ser mestre de primeres lletres i l'altre de gramàtica. Cap a 1545 Gaspar Ferrer descomparaix i el seu buit l'ocupa Bernat Andreu. En la dècada dels anys seixanta a Gaspar Joan ja no se'l menciona, Bernat Andreu actua de notari i l'únic mestre del qual es troben traces és el valencià Pere Fuentes.

L'any 1571 un sol mestre municipal ensenyava gramàtica i primeres lletres i, no podent atendre degudament tots els alumnes, es veié obligat a acceptar com a ajudant per a l'ensenyament primari a Francesc Salvà, un jove que abans, com a mestre particular, ja ensenyava a llegir i escriure a uns 80 al·lots.

L'any 1580 els frares de l'orde de Sant Domènec fundaren un convent a Eivissa. Un dels incentius emprats pels jurats per animar-los a realitzar la fundació havia estat la promesa de concedir-los l'escola de gramàtica amb el salari corresponent, sempre que ells es comprometessin a tenir religiosos aptes dedicats a dit ensenyament. Durant dos-cents vint-i-dos anys (fins a 1802) els dominics s'encarregaren de l'ensenyament secundari, encara que amb algunes interrupcions i no

sempre amb massa dedicació. Els primers noms que es troben de frares que ensenyaren gramàtica són els de fra Pere Vicent Nicolau (actual titular amb el seu segon nom d'un carrer de l'exemple de Sant Cristòfol), i el de fra Bernadí Escandell, que regentà l'escola més o menys de 1620 a 1630.

Després del pare Bernadí Escandell l'escola del Convent degué entrar en una fase d'escassa efectivitat; ho deixa entreveure el fet que la Universitat durant un període de més de vint anys retribuís diferents mestres suplents de gramàtica. El reverend Antoni Sunyer, el doctor en medicina Lluc Serra, els reverends Antoni Marí, Nicolau Orvai, Joan i Francesc Serra (aquest últim fill del metge Lluc) foren successius mestres de gramàtica subvencionats pel Comú.

Alguns d'aquests preveres en les sol·licituds de retribució pública al·legaven el mèrit de la seua precedent dedicació a l'ensenyament privat. Això demostra que amb les escoles públiques sostenudes per la Universitat seguia coexistent, com en temps de Francesc Salvà, l'activitat d'alguns mestres particulars.

Cap dels mestres coneguts anteriors a l'arribada dels dominics no era capellà; i així com després de la fundació del convent, l'ensenyament de la gramàtica havia esdevengut tasca de frares o preveres (amb l'única excepció coneguda del mestre Lluc Serra), la major part de mestres de primeres lletres seguiren sent laics fins a mitjans del segle XVII. El prevere Joan Tur Gutiérrez, el fratre trinitari Sebastià Navarro i el clergue Jaume de Galèstria representen una minoria al costat dels

seglars Francesc Salvà, Pere Martínez, Santpere, Andreu Sabater, Fulgenci Cambrils, Bartomeu Gonzalo i Antoni Llobard.

L'any 1653 l'escola primària de la Universitat, privada de mestre per la renúncia d'Antoni Llobard, fou lliurada al pare jesuïta Miquel Messeguer, el qual havia vingut a Eivissa per fer-se càrrec de la part d'herència deixada per Gaspar Agapit Llobet a la Companyia de Jesús. El jesuïta es va comprometre a fer escola mentre tant feia venir a Eivissa un germà del seu orde apte per ensenyar primeres lletres. Però el provincial no arribava a enviar el dit germà i, passats quatre o cinc anys, el pare Messeguer deixà l'escola. Després d'ell exerciren el càrrec de mestre d'ensenyament primari els capellans Joan Tur Planells, Francesc Serra (també mestre suplent de gramàtica), Antoni Carreres, Antoni Costa Guasc, fra Jacint Alemany, O.P., (també mestre de gramàtica del Convent), Antoni

Bonet Joan, Pere Torres i Joan Taltavull Torres. Dins aquesta successió de mestres eclesiàstics s'insereix l'any 1666 el magisteri del seglar Miquel de Treviño, successor del reverend Antoni Costa Guasc. Un any abans Francesc Tur "Cutella", també seglar, havia obtingut de la Universitat un mòdic salari per fer escola de llegir i escriure a la Marina, el qual li és cancel·lat més tard perquè "no assisteix a son ofici". Miquel de Treviño i Francesc Tur "Cutella" són els darrers laics que es troben a Eivissa exercint l'ofici de mestre d'escola abans que, l'any 1846, Joan Company Gornés es fes càrrec de la primera escola creada per l'Ajuntament de la ciutat d'Eivissa.

L'any 1669 s'incorporà a la comunitat de dominics del convent de Sant Vicent Ferrer el pare Jacint Alemany vingut de Mallorca per ensenyar gramàtica. La Universitat li assignà una retribució suplementària perquè al mateix

temps ensenyava de llegir i escriure. És probable que des d'aquell moment els dominics mantenguessin oberta també escola de primeres lletres. Durant aqueixa època el Convent rebia de la Universitat 112 lliures anuals per l'escola de gramàtica; i el salari del mestre de primeres lletres de l'escola de l'Almudaina (amb aquest nom es designava aleshores l'escola primària de la Universitat) era de 70 lliures cada any. Aleshores a un metge la Universitat li pagava com a salari unes 333 lliures anuals.

Una valoració retrospectiva del fruit d'aquestes escoles ens l'ofereix el magnífic Francesc Llaudes Pineda en l'exposició que féu el dia 12 de juny de 1685, poc després d'haver pres possessió del càrrec de jurat en cap: "S'experimenta en la present illa lo dany i detriment tan conegut que es segueix als fills de tots los naturals de la present illa respecte de no haver-hi bastants escoles i estudis..., de lo qual

Seminari d'Eivissa. Seu, a la darrereria del segle XVII, d'un breu experiment docent dels jesuïtes. Al principi del segle XIX heretà dels dominics el monopoli de l'ensenyament primari i secundari. (Foto: Josep Mari.)

Porta principal del Seminari d'Eivissa. (Foto: Josep Marí.)

es segueix que de vuit a deu anys no hi haurà qui sàpia no tan solsament gramàtica ni altre estudi, però ni menys llegir...”

Com remei d'una situació tan negativa Francesc Llaudes suggerí la creació de noves escoles sota la direcció dels jesuïtes. La seua proposta fou acceptada pel Consell General i la Companyia de Jesús també hi estigué d'acord. Es va decidir crear quatre escoles i un internat. Una de les escoles havia de ser de primeres lletres; l'altra, de gramàtica; la tercera, de prosòdia o retòrica (ensenyament secundari superior); i la quarta, de filosofia (iniciació als estudis universitaris). A l'internat havien de residir 12 alumnes becaris. La Universitat donaria cada any 100 modins de sal a la Companyia en concepte de salaris, a raó de 25 per mestre; i altres 144 modins pels 12 alumnes pensionistes, 12 per cada un d'ells.

Les escoles i l'internat o seminari foren establerts a unes cases comprades per la Universitat, les

quals estaven adossades a la paret de ponent de la residència dels jesuïtes. Les classes hi començaren a finals de l'estiu de 1686, però varen tenir poca duració. L'any 1690 els jesuïtes, a causa de que la Universitat no els pagava les pensions dels alumnes interns ni els salaris dels mestres, clausuraren l'internat. Segurament els jurats de 1685 s'havien deixat portar per l'entusiasme i no calibraren bé les possibilitats econòmiques del Comú.

Sembla que els religiosos de sant Ignasi, resignant-se a suportar el retard en la percepció dels seus propis salaris, havien pretengut mantenir obertes algunes escoles per a alumnes externs, però els jurats de l'any 1698-99, en consell celebrat el vint-i-vuit de maig de 1699, haurien rebutjat definitivament aquesta pretensió, “essent així veritat que, luego que dits pares de la Companyia voluntàriament deixaren lo seminari (internat), tàcitament també deixaren

dites escoles, pués per raó de dit seminari instituïren i formaren dits magnífics jurats dites escoles, pués antes que es formàs dit seminari no les havien tingudes allí ni era necessari tenir-les no tenint lo seminari, per tenir-les fundades des de la fundació del convent de Sant Vicent Ferrer amb los pares d'ell, per particular obligació de dita Universitat i d'ells, i els paga lo salari i s'ha pagat sempre, pués tenen dites escoles tan antes de la fundació de dit seminari com mentres ha durat aquell i després sempre s'ha continuat i continua”. En aquell moment els dominics tenien escola de gramàtica i de primeres lletres. Acabat, doncs, l'efímer parèntesi jesuític, les coses seguiren més o menys com abans de 1685.

A darrers de 1709, quan el pare fra Vicent Joan començava a fer escola de primeres lletres, la Universitat, segurament per no haver-hi un dominic apte per ensenyar gramàtica, va contractar el reverend Joan Baptista Forner per mestre d'aquell nivell. El prevere Forner fou el mestre de gramàtica d'Eivissa fins a l'any 1734. En aquell any, l'Ajuntament el va acomiadar perquè, desposseït de les Salines, no tenia recursos per pagar-lo. A principis de 1758, poques setmanes abans de morir-se, aconseguí, prèvia súplica, cobrar 30 pesos dels 300 que encara se li devien de quan era mestre de gramàtica.

Poc després del cessament de Joan Baptista Forner, el rei assignà a l'Ajuntament d'Eivissa una pensió anual de 2.690 pesos en espècie de sal i en concepte d'almoïna, fruit de les gestions que el dominic fra Marc Joan Riquer “Torrent” havia realitzat a Madrid per obtenir la restitució de les rendes de les Salines. Ara el Comú ja disposava de més cabal per fer front a les despeses, i a darrers de 1735 establí un nou acord amb els dominics, segons el qual aquests es comprometien a atendre tots els nivells de l'ensenyament, fins i tot a mantenir una càtedra de filosofia.

En 1712, fra Marc Joan Riquer “Torrent”, el mateix que més tard pledejaria a la Cort per les rendes de la sal, ja havia subscrit un contracte amb la Universitat per donar un curs de

Antic convent dels dominics, ara Ajuntament de la ciutat d'Eivissa. El fet que des de la seua edificació fins a 1963 hagi allotjat pràcticament sempre escoles entre els seus murs el converteix en edifici emblemàtic de l'ensenyança eivissenca.

tres anys de filosofia, "como lo ha executado dos veces". Prescindit del projecte fallit dels jesuïtes, aquesta és la primera menció que es troba d'un ensenyament de grau superior impartit a Eivissa.

Des de 1736 els pares del convent de Sant Vicent Ferrer mantengueren en funcionament escoles de filosofia, gramàtica i primeres lletres, però no cobraren els salaris fins a 1740. Durant el decenni següent encara tardaren més a cobrar, però la seua activitat docent tampoc fou massa intensa; suprimiren les classes de filosofia, suspengueren l'ensenyament de la gramàtica durant tres anys, per manca de mestre, i al llarg d'uns onze mesos deixaren de fer escola de primeres lletres. Finalment, l'any 1750, l'Ajuntament els va pagar la feina feta, part en metàl·lic i part en espècie de blat i faves.

Hi havia qui pensava que la fluïxetat pedagògica dels frares era un defecte de la lentitud retributiva de l'Ajuntament; però els regidors, en compte de pagar puntualment els dominics perquè treballassin més animats, feien propòsits estèrils de tornar a sol·licitar la col·laboració dels

jesuïtes, tot i no haver-los pagat encara tot el que se'ls devia per la seua activitat escolar de finals del segle XVII.

L'any 1749, el reverend Pere Antoni Puig-gròs s'oferia a l'Ajuntament per ensenyar gratuïtament filosofia, si se'l tenia present en les distribucions quotidianes de Santa Maria. Se li acceptà l'oferta perquè ja feia alguns anys que a l'illa "no habia enseñanza de artes (filosofia), lo que es de no poco perjuicio por haver de salir de ella para su estudio". No es troben indicis de quant de temps va durar el seu magisteri; però l'any 1760 deu estudiants sol·licitaven a l'Ajuntament que s'establís a Eivissa una escola de filosofia. Els regidors, fent-se'n ressò, ho comunicaren als dominics, els quals en aquell moment havien aconseguit cobrar els salaris corresponents a dos dels tres anys que se'ls devien per les dues escoles que aleshores funcionaven al convent, la de primeres lletres i la de gramàtica.

L'any 1763 els jesuïtes també intentaren cobrar els 2.023 pesos que l'Ajuntament encara els devia en concepte de salaris i aliments de col·legials i mestres. Una part del deute els hi havia pagat el Comú en 1730,

cedint-los l'antic seminari o internat contigu a la seua residència. L'any 1767 els sorprengué l'expulsió d'Espanya mentre esperaven encara el cobrament de la resta. En un primer moment es va pensar que la desaparició de la Companyia de Jesús podria afavorir les condicions de l'ensenyament a Eivissa, perquè la seua residència, esdevenguda propietat de la Corona, s'empraria per fer aules i amb els rèdits dels seus béns es pagarien mestres que les regentassin. Però, fet l'inventari dels béns que els jesuïtes havien posseït a Eivissa, i calculats els seus rèdits, va resultar que aquests just abastaven a mantenir el culte a la capella de la residència (capella de Sant Agapit) i seguir pagant una pensió vitalícia a cada un dels sis religiosos que residien a l'illa a l'hora de l'expulsió (Carles III havia expulsat la Companyia de Jesús, però seguia responent de la subsistència dels seus membres a l'exili). Per a la dotació de les projectades escoles tan sols sobraven 234 reals de billó anuals, quantitat insuficient fins i tot per mal pagar un sol mestre.

Davant aquesta dificultat el governador i els regidors prengueren una decisió dràstica. Determinaren llevar al convent dels dominics la retribució que l'Ajuntament li lliurava pel manteniment de les escoles de primeres lletres i gramàtica i assignar-la a dos preveres que ensenyassin a la casa de la Companyia.

En capítol celebrat a l'Ajuntament el dia 3 d'octubre de 1771 els reverends Josep Ribes Planells i Joan Tur Rosselló foren nomenats mestres de la nova escola, designada amb el títol de Real Casa d'Estudis. El primer seria mestre de primeres lletres i l'altre, de gramàtica i retòrica.

Els dominics, com es pot suposar, no estigueren d'acord amb aquesta mesura. Interposaren recurs davant les altes instàncies de la Cort i l'any 1773 el *Real y Supremo Consejo de Castilla* manava que se seguís donant als dominics el salari de les escoles. D'aqueixa manera els pares de Sant Domingo seguiren mantenint les dues escoles i a la Real Casa d'Estudis s'hagué d'interrompre l'ensenyament de gramàtica i retòrica. El reverend Josep Ribes, aprofitant la dotació de 234 reals, hi va continuar fent escola de primeres lletres fins a l'arribada del primer bisbe, Manuel Abad y Lasierra, el qual en visita que féu a la casa el 10 d'agost de 1784 fa constar que "solo hay en dicha casa un maestro de primeras letras con dotación de 234 reales de vellón; y por consiguiente su utilidad corresponde al estipendio".

Aquest bisbe volgué impulsar novament la creació d'escoles a la Real Casa d'Estudis i en un informe tramès a la Cort suggeria la manera de poder aplicar a les escoles una porció més gran de les rendes de la residència, a les quals es podria afegir "la dotación anual que da la ciudad de Ibiza al convento de los Dominicos para dos clases de primeras letras y latinidad, por hallarse casi desiertas y ser de poca utilidad". L'escassa utilitat d'aquestes escoles provenia, segons el bisbe, de que "es poco el tiempo y gana que queda a los dos maestros, desempeñadas las obligaciones monásticas, para acudir a la

asistencia de las clases, y muy corta y distraida la enseñanza que se adquiere en ellas".

L'any 1786 el reverend Josep Ribes Planells fou nomenat rector de Sant Miquel i no consta que ningú més s'aprofitàs dels 234 reals per fer escola de primeres lletres a la Real Casa d'Estudis. Els dominics continuaren impartint la seua "distraida y corta enseñanza" fins l'any 1802. En aquest any, el tercer bisbe d'Eivissa, Climent Llocer, va aconseguir finalment obrir les anhelades escoles a la Real Casa d'Estudis.

Per fer possible el finançament d'aqueixes escoles s'havien incorporat a la nòmina del clergat catedralici tres noves places reservades per als mestres, els quals, d'aquesta manera, serien capellans que cobrarien com a beneficiats i tendrien com a tasca principal l'obligació de fer escola. Els preveres Josep Mercadal Agüero, Josep Castell Comas i Jaume Torrents Brossa foren, respectivament, els mestres de primeres lletres, de gramàtica i de retòrica del nou centre.

El bisbe Llocer i la comunitat dels dominics firmaren aquest mateix any un conveni pel qual els dominics cedien a la Real Casa d'Estudis els seus drets sobre l'ensenyament primari i secundari i, en compensació, el bisbe fundava en el Convent dues càtedres, una de teologia i l'altra de filosofia, i les dotava amb les rendes d'una hisenda que havia comprat a Sant Miquel.

Successora dels dominics en l'activitat docent, la Real Casa d'Estudis, designada molt aviat amb el nom de seminari, encara que no ho fos en sentit estricte fins bastant més endavant, va ser l'únic centre d'ensenyament primari i secundari d'Eivissa durant quaranta-quatre anys. Al llarg d'aquest espai de temps va experimentar una fase de decadència, que s'inicià l'any 1817, amb la renúncia del mestre de gramàtica Josep Castell, i s'agreuà l'any 1824 amb la designació del de retòrica, Jaume Torrents, per atendre parròquies rurals. Sembla que durant aqueixos anys el pare dominic fra Jaume Riera Mari, natural de Sant Josep, va ajudar a suplir les deficiències

del seminari, ensenyant gramàtica en el Convent.

L'exclaustració dels dominics, sobrevinguda l'any 1835, va deixar el seminari tot sol a la palestra de la docència. I si ja havia tengut dificultats per mantenir l'ensenyament secundari, ara, a més, hagué de fer-se càrrec de les càtedres de filosofia i teologia que havien regentat els frares. Malgrat tot això, poc a poc la seua situació anà millorant.

Durant aquells anys de política desamortitzadora, les monges tancades, per conjurar el risc d'exclaustració, que també les amenaçava, es dedicaren a fer costura a les nenes. Es podria pensar que elles fundaren la primera escola femenina d'Eivissa, si en unes notes de 1784 el bisbe Abad y Lasierra no fes ja menció d'una "maestra de niñas".

L'any 1846, l'Ajuntament de la ciutat d'Eivissa va crear a l'edifici de l'antic convent una escola municipal de primeres lletres per a al·lots, de la qual es va fer càrrec Joan Company Gornés. Més tard (devers 1860) en fou creada, també a Dalt Vila, una altra per a nenes, confiada a la mestra Antònia Riquer Escandell.

L'any 1861 es va obrir una altra escola pública d'al·lots a la Marina, coincidint, aproximadament, amb la inauguració de les dels ajuntaments de fora (Sant Josep, Sant Antoni, Sant Joan i Santa Eulàlia). Entorn d'aqueixes dates Tomàs Aranaz Barrera i Antoni Albert Baquer impartiren així mateix ensenyament privat de primeres lletres.

L'any 1864 l'Ajuntament de Vila per R.O. de primer de novembre rebé autorització per obrir un col·legi privat de segona ensenyança afiliat a l'Institut Balear de Palma, el qual hauria de controlar els exàmens de fi de curs. Instal·lat també en les dependències del Convent, la seua inauguració solemne tengué lloc el vuit de maig de 1865, havent-hi ja 17 alumnes matriculats. Reduït el seminari a centre de formació estrictament eclesiàstica, el nou col·legi municipal de batxillerat es convertí en l'única escola eivissenca d'ensenyament secundari oberta a tots els estudiants.

JOAN PLANELLS RIPOLL.